

ZIKMUND WINTER A DĚJINY HMOTNÉ KULTURY

V úvodní části svého příspěvku bych se rád zastavil u některých nepřiliš dávných hodnocení Zikmunda Wintra našimi historiky dějepisectví. Jaroslav Marek ve své knize *O historismu a dějepisectví* píše: „/.../ u Z. Wintra šlo o naprostý rozklad výstavby historického díla ve snůšku mechanicky řazených fakt.“¹ Jeho soud je v této otázce „gollovsky“ tradiční. Podobně František Kutnar a Jaroslav Marek v *Přehledných dějinách českého a slovenského dějepisectví* tvrdí o Wintrově a Zibrtovi, že „jejich práce zůstávaly většinou bohatou snůškou materiálu z nejrůznějších oblastí hmotné i duchové kultury“.² Kliše operující představou „snůšky“ nepřipouštějí ovšem, že by v snůšku nastřádaný materiál mohl být racionálněji rozříděn. Podobně jiné kliše, operující představou „mozaiky“,³ předpokládá jakousi plochost bez hierarchie v členění látky. Proto myslím, že podobné výroky o Wintrových historických dílech nepostihují skutečnost spravedlivě.

K pozitivnějšímu soudu o Wintrově metodě dobral se teprve Jiří Kejř v doslovu ke *Zlaté době měst českých*.⁴ Po zásluze ocenil, že Wintrový

1 J. Marek: *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992 (k vydání připraveno 1969), s. 170.

2 F. Kutnar, J. Marek: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997, s. 410–411.

3 Např. J. V. Šimák: *Čeněk Zibrť*, Praha 1932, s. 5; o dílech Zibrťových zde uvádí: „Jsou to zprvu spíše jen nesouvislé mozaiky nežli podání dějinného vývoje /.../“. Ačkoliv Šimák připouští, že právě Wintrový práce mají víc „hloubky a svěžesti“, objevuje se výhrada mozaikovitě (tedy ze střípků skládané) faktury díla kulturního dějepisectví i jinde, dokonce u Kejře jenž v posledním vydání Wintrový knihy *Zlatá doba měst českých* mluví o „mozaice z pramenů, které do té doby málokdo studoval“. J. Kejř: *Historik-beletrista*, doslov in Z. Winter: *Zlatá doba měst českých*, Praha 1991, s. 260.

4 Tamtéž, s. 254–268.

knihy jsou sice souborem jednotlivin, avšak souborem dokonale utříděným, starostlivě rozčleněným a spojeným logickou návazností výkladů. Takové hodnocení je jistě adekvátnější než shora uvedené soudy a dále ani Winter dost dobře pokročit nemohl, bereme-li v úvahu dobový stav disciplíny, jež se přirozeně teprve začínala potýkat s řešením problému, který zde na sympoziu formuloval prof. Kolár: „Co s obrovským množstvím nových faktů a materiálu, které kulturní dějepis konce minulého a začátku našeho století nashromáždil?“ Nalezení relevantního třídícího schématu, podmíněně určitým stanoviskem nazírání, úhlem pohledu, neznamenalo však ještě vypořádání se s problémem zasazení kulturněhistorických faktů do dějinného celku.

Zajisté připustíme, že s tímto úkolem se naši historikové kultury před sto lety nevyrovnali. Jinou nespornou zásluhu jim však přiznat musíme – dříve než si položili otázku „co s nasbíraným materiálem“, už dávno jeden Rubikon překročili. Předmětem svého zájmu učinili totiž fakty, jež se týkaly hromadných a zdánlivě banálních projevů všedního života,⁵ „minulý život národa mimo politické příběhy“. Jinak řečeno, zasloužili se o podstatné rozšíření výměru historického faktu; dokonce se pokusili, jak se domnívám, o novou konstrukci historického faktu; ztroskotali však při tom na problémech propojení jedinečných faktů s obecnými. V těchto nových snahách i pochybeních nebyli přirozeně sami, půda k tomu byla v té době připravována i jinde.⁶

* * *

Řada referentů se tu zabývala Wintrovým stylem, tedy zajisté tak elementárními atributy wintrovského fenoménu jako je jazyk a vsudypří-

5 F. Kutnar, J. Marek: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 410.

6 Srov. např. v Německu snahy K. Lamprechta, jenž kladl důraz na opakovatelné, hromadné jevy sociálně psychologické povahy, a diskusi po vydání jeho *Deutsche Geschichte* roku 1894. K tomu G. G. Iggers: *Deutsche Geschichtswissenschaft*, München 1976, 3. Aufl., s. 175 n., 256, 306 n.; naposledy R. Chickering: *Karl Lamprecht. A German Academic Life (1856–1915)*, Atlantic Highlands (New Jersey) 1993, recenze G. G. Iggerse v *Central European History* 27, 1994, s. 87–92. Srovnej též J. Čechura: Josef Pekař a Karel Lamprecht, in *K poctě Jaroslava Marka* (sborník prací k jeho 70. narozeninám), Praha 1996, s. 71–85; tamtéž i další literatura. Bližší úsilí Wintrovu a Zibrtovu byly ovšem práce z oboru dějin mravů a zvyklostí (Sittengeschichte) historiků jako byli O. Henne am Rhyn a W. H. Riehl (srov. J. Petráň: *Dějiny hmotné kultury* 1/1, Praha 1895, s. 62 n.) V Rakousku reprezentoval tento směr např. K. Schober: *Das bürgerliche Leben zu Wiener Neustadt im Zeitalter Friedrichs IV.*, *Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich*, N. F. 19, 1885, s. 224–259.

tomný příběh či anekdota. Wintrovou ctižádostí bylo však, vedle historické sdílnosti, obohacení soudobého jazyka a podobně, bezpochyby více. „Mně šlo při všech dosavadních dílech /.../ o nákras skutečného života“,⁷ vyznává Winter, a má tu na mysli nejen oživení dějin konkrétními příběhy, postavami a vůbec dobovými reáliemi, nýbrž i proniknutí k dalším a hlubším vrstvám historické skutečnosti vůbec. A zaznívá-li tento výrok v úvodu knihy o pražských řemeslnících, jejich organizaci, produktech a životě v 16. století, můžeme se oprávněně ptát, jaký je vztah této a dalších Wintrových prací k oněm větvím současného dějepiscectví, které směřují k obdobným tématům a otázkám.

Řečeno s Jiřím Kejřem, „skoro celé století historické práce posunulo /.../ pochopení spjatosti jevů i metody do docela jiné roviny“.⁸ Jeden z rozhodujících kroků na této cestě učinil Fernand Braudel na konci 60. let ve své *Civilisation matérielle et capitalisme*, když v podstatě ztotožnil „materiální základnu lidského života“ s každodenností, způsobem života.⁹ Rodnou dcerou dějin každodennosti jsou od 80. let mikrodějiny, které posunují zorný úhel blíž k individu. ¹⁰ Jestliže pak Zikmund Winter tvrdil „má práce je mikrologická“, je na místě otázka, zda můžeme v jeho dílech spatřovat nějaké náběhy ke zmíněným aktuálním tendencím. Vždyť Wintrové historické knihy jsou vsutku protkány všemožnými příhodami, vlastně drobnými historiemi, „mikrohistorkami“. Byl přece přesvědčen, že slovy Vrchlického: „Jeť oblázek i balvan v stejné ceně, když s láskou dán!“¹¹ Právě toto krédo však prozrazuje, jak je Wintrovo chápání historického detailu vzdáleno jeho funkci v současném „mikrodějepis“u. Wintrové oblázky v podobě mikropříběhů byly vlastním stavivem jeho historických prací, dokumenty či doklady, které skládaly obraz doby, aniž by přitom bylo zkoumáno, zda nepřesahují k obecnější výpovědi o soudobé mentalitě. Mikrohistorický pohled definoval však italský historik Giovanni

7 Z. Winter: *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách*, Praha 1909, předmluva, s. III.

8 J. Kejř: Historik-beletrista, in Z. Winter: *Zlatá doba měst českých*, s. 259.

9 Srov. P. Burke: *Offene Geschichte. Die Schule der „Annales“*, Berlin 1991, s. 51.

10 Srov. např. příspěvky W. Hardtwiga a H. Medicka in *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie*, Göttingen 1994, s. 19–32, 40–53.

11 Z. Winter: *Život a učení na pratikulárních školách v Čechách v. XV. a XVI. století*, Praha 1901, s. 2 nestránkované předmluvy.

Levi poněkud odlišně: „Microstoria ne veut pas dire regarder des petites choses, mais regarder petit.“ (Mikrodějiny, to neznamená všimát si malých věcí, ale dívat se zmenšenou perspektivou, přel. Z. H.).¹²

Lépe však dopadne náš soud o Wintrově „modernosti“, soustředíme-li se na další ze základních kamenů dějin každodennosti, dějiny hmotné kultury. Více nebo méně zasahují do této badatelské sféry téměř všechny Wintrové práce historické, jen v některých se však stávají dějiny hmotné kultury hlavním tématem.¹³ Už heuristika se v těchto případech vyznačovala využitím překvapivě široké škály pramenů. Kromě písemných pramenů – převážně městských knih a v nich pozůstalostních inventářů – znal Winter i dokumenty hmotné a obrazové. Jak se ozřejmí například při čtení *V měšťanské světnici starodávné*, studoval Hollarovy grafické listy ve videňské Albertině,¹⁴ používal soudobou literaturu (např. Rvačovského *Masopust*) i komparativní materiál zemskodeskový; z jeho přiznání otištěným na jiném místě víme, jak cenil hmotné doklady: „Věřím, že jediný kousek umělecký z vitríny muzejní vyňatý a představený víc poučí než dlouhý historický i deskriptivní výklad.“¹⁵

Základní struktura pramenného materiálu, jenž je brán při výzkumu dějin hmotné kultury v potaz, se tedy od Wintrové doby příliš nezměnila. Dnes ovšem máme ke zvládnutí tohoto materiálu k dispozici řadu nových metodických „stanovišť“, řečeno Wintrovým jazykem. Reprezentativní *Dějiny hmotné kultury* koncipované Josefem Petráňem a doplněné statěmi

12 Cit. podle H. Medicka in *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie*, s. 40, jenž se odvolává na Leviho výrok v Basileji roku 1990.

13 Z Wintrových prací zde budeme nadále posuzovat především *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku* I. Praha 1890, 3. kniha Zevnějšek města; *Přepych uměleckého průmyslu v měšťanských domech XVI. věku*, Praha 1893, otisk z *Časopisu Muzea Království českého* (dále ČČM); *V měšťanské světnici starodávné*, Praha 1895 a další drobnější studie soustředěné pod společným titulem *Z rodiny a domácnosti staročeské. Ze života XVI. století*, řada I a 2, Výbor ze spisů Zikmunda Wintra, sv. 8 a 9, Praha 1930.

14 Z. Winter: *V měšťanské světnici starodávné*, s. 3.

15 Z. Winter: *Přepych uměleckého průmyslu v měšťanských domech XVI. věku*, ČČM 67, 1893, s. 46.

dalších autorů¹⁶ představují moderní syntézu nejen látkovou, ale i metodickou, a to s využitím všech poznatků, k nimž dospěl evropský vývoj jak na půdě sociálních dějin kultury (to zejména v dílu prvním), tak na cestě ke kulturní antropologii (to zvláště v dílu druhém, svědomitě reflektujícím vývoj oboru v uplynulém desetiletí). Na základě úvodních kapitol Petráňových můžeme nejnázorněji přehlédnout, jakou proměnou prošel kulturní dějepis za sto let svého vývoje ve světě i u nás: historik každodennosti využívá poznatků sociální a kulturní antropologie¹⁷ včetně civilizační a „modernizační“ teorie Eliasovy,¹⁸ mezioborově rozkročené historické ikonografie,¹⁹ uspořádaných databázi hmotných historických reálií²⁰ aj. Rozhodující skok učinila přítom metodologie oboru v posledních asi dvaceti až pětadvaceti letech. Wintrem shromážděné poznatky o hmotné kultuře měšťanstva 15.–17. století neztrácejí v tomto kontextu svou hodnotu, stávají se stavebním kamenem pro pozorování dlouhodobějších proměn kulturního chování (rituálů) nebo materiálovým východiskem pro pohled na hmotnou kulturu jako distinktivní znak příslušnosti k určitému sociálnímu prostředí.²¹

Tak jako v době Wintrově, zůstává i dnes klíčovým problémem strukturování získaných dat, popřípadě nalezení relevantních apriorních kritérií,

-
- 16 J. Petráň a kol.: *Dějiny hmotné kultury* I/1,2, Praha 1985; II/1, 2, Praha 1996–1997.
- 17 Srov. přehledně L. Petráňová: Nové historickoantropologické proudy evropského národopisu (k problému integrované „historické sociální vědy“), *Český lid* 78, 1991, s. 21–29; R. van Dülmen: Historische Anthropologie in der deutschen Sozialgeschichte. Ein Bericht, in R. van Dülmen: *Gesellschaft der Frühen Neuzeit: kulturelles Handeln und sozialer Prozeß. Beiträge zur historischen Kulturforschung*. Wien–Köln–Weimar 1993, s. 372–401. Dále příspěvky v časopisu *Historische Anthropologie*, vydávaném od 1993, zde např. R. Isaac: Geschichte und Anthropologie oder Macht und (Be-)Deutung, *Historische Anthropologie* 2, 1994, s. 107–130.
- 18 N. Elias: *Über den Prozeß der Zivilisation*, Frankfurt a. M., 1977. K tomu srov. J. Šubrt: *Civilizační teorie Norberta Eliase*, Praha 1996.
- 19 Srov. Z. Hojda: Historická ikonografie – pomocná věda historická?, *AUC – Philosophica et Historica* I/1996, *Z pomocných věd historických* XIII, Praha 1997, s. 145–154.
- 20 Např. databáze Institutu für Realienkunde des Mittelalters und der Frühen Neuzeit Rakouské akademie věd v Kremži nad Dunajem, založeného 1968.
- 21 Srov. J. Petráň a kol.: *Dějiny hmotné kultury* I/2, zejména kapitoly IV a V; *Dějiny hmotné kultury* II/1, 2, kapitoly III/2, IV/3, V/4 a VII.

podle nichž bude prováděna excerpce. Významnou základnou pro zmapování výzdoby a vybavení měšťanského interiéru, duchovního života měšťanů, stravovacích a hygienických zvyklostí, osácení a do jisté míry i způsobu života vůbec jsou přitom opět pozůstalostní inventáře, od konce sedmdesátých let znovuobjevovaný pramen.²²

Zde se omezím na krátkou charakteristiku knihy Annik Pardaillé-Galabrun *La Naissance de l'intime* (podtitul *3000 foyers parisiens, XVIIe–XVIIIe siècles*), Paris 1988, jež vznikla jako souhrn výsledků padesáti magisterských a jedné doktorské práce, zpracovaných na základě 2783 inventářů a 10 000 testamentů z Paříže 17. a 18. století podle velkorysého projektu Pierra Chaunuho.²³ To, co na prvý pohled moderní francouzskou práci odlišuje od kulturního dějepisu Wintrova stylu, je bedlivá pramenná kritika, zvažující věrohodnost pramenné výpovědi a možnosti jeho vytěžení, samozřejmá součást prakticky všech současných výzkumů inventářů a příbuzných pramenů. V prvním oddílu *Zrození soukromí* se dále představuje městský prostor (urbanita), sociální poměry (profesionální a majetková struktura města) a rodinné poměry (domácnost a rodina) raně novověké Paříže.

Teprve po tomto bezmála dvousetstránkovém úvodu přicházejí výsledky vlastní analýzy. V oddílu *La maison par vertical, l'horizontal* se nejprve poučíme o způsobech bydlení (vlastní obydlí, různé formy nájmu či obdoby českého podružství); o pařížském domě trojím pohledem notářů, cizích návštěvníků města a „stavebních přísežných“; o „anatomii“ bytů na základě analýzy vnitřních prostorových struktur a funkce místností. Závěrečný oddíl *Dans l'intimité des foyers* má čtyři kapitoly, v nichž procházíme vnitřní zařízení bytů. V kapitole o každodenní činnosti se seznamujeme s podmínkami pro spaní, přípravu jídel, stravovacími zvyklostmi, způsoby stolování a s nejrůznějšími otisky profesionálních i společenských aktivit v měšťanském soukromí. Zvláštní kapitoly jsou věnovány komfortním prvkům bydlení (topení, osvětlení, voda a hygiena) a výzdobě pařížských interiérů (tapiserie, obrazy, sklo, bibeloty). Poslední kapitola vrhá světlo na

22 O výzkumech na bázi pozůstalostních inventářů srov. přehledně Z. Hojda: Kulturní investice staroměstských měšťanů v letech 1627–1740, *Pražský sborník historický* 27, 1994, s. 86–95.

23 Jedná se zřejmě o materiálově doposud nejširše založenou moderní práci o dějinách měšťanské hmotné kultury.

stopy duchovních potřeb měšťanů a přibližuje knihovny, obrazovou výzdobu a devocionálie z inventářů.

Skladba francouzské práce dovoluje samozřejmě vést paralely s některými výzkumy Wintrovými,²⁴ jež do jisté míry vyplývají z příbuznosti použitých pramenů; ani Pardailhé-Galabrun se nevyhýbá ilustracím a příkladům. To podstatné navíc je však v důsledné kvantifikaci zjištěných hodnot (včetně tabulkových příloh) a zvláště v permanentním hledání a nalézání nových vyhovujících možností dat o „mrtvém inventáři“: ať už je to při rekonstrukci rodinné komunikace v domě nebo třeba při zjišťování barevného ladění interiérů na pozadí dobových estetických norem.

Účelem tohoto zamyšlení měl být pokus o odpověď na otázku, zda historické práce Zikmunda Wintra k hmotné kultuře měšťanstva představují jen mrtvou sbírku faktů, využitelnou pro dnešního historika jako svého druhu sekundární pramen, či zda naopak, jak se někdy s oblibou říká: „u Wintra najdeme vlastně vše, co potřebujeme“. Nemyslím si přirozeně, že bych tuto odpověď v páru výše psaných poznámek opravdu podal. Troufám si však konstatovat, že Wintrovo dílo je přirozeným východiskem současných dějin kultury, jež anticipuje například v ohledu heuristickém či ve způsobu třídění získaných faktů (častěji následovaným vzorem bylo ostatně až do padesátých let našeho století, například v pracích Antonína Novotného či Cyrila Merhouta). Zůstává logickým a nejednou v současnosti nově doceňovaným článkem historiografické kontinuity, byť jakékoli přímé srovnávání pozbývá po metodické „revoluci“ v dějinách kultury posledního čtvrtstoletí smysl. Ovšemže Wintrovy práce trpí – a to i z hlediska tehdejších požadavků – absencí pramenné kritiky a rezignací na konstrukci faktů obecnější povahy, z nasbíraného materiálu lze ovšem nejednou i tyto fakty (například sociálně-psychologické povahy) s úspěchem indukovat mimo intenci autorovu. A tak zřejmě ještě pro nejednoho historika měšťanské kultury raného novověku nepřestane být Zikmund Winter velkým zdrojem inspirace.

24 Kromě titulů uvedených v pozn. 8 doplním ještě alespoň Z. Winter: *Domácí páni a podruzi*, *Zvon* 11, 1911, s. 487–488, 497–500 a týž: *Kuchyně a stůl našich předků*, Praha 1892.